

”אישה לוחמת”: הרואיות ואקטיביזם ביצירות דבורה עומר

דר' מירי יוסוב-שלום

א. מבוא

העיסוק הביקורתי בייצוגי מגדר הינו חלק מהותי ומרכזי בפרויקט דינמי ורב פנים, המתקיים בעשורים האחרונים בתחומים שונים של ביקורת התרבות המערבית¹. ניתוח ביקורתי מהיבטים מגדריים של יצירות ספרות הקיימות בתכנית הלימודים, יכול לתרום לפיתוחה של חשיבה ביקורתית. ניתוח זה מאפשר את ”הקריאה האחרת” – קריאה שמסרבת להפנים את הנורמות ההגמוניות של הטקסט, אך תדע לאתר אותן ולזהות אותן כמוסכמה חברתית אידיאולוגית, כהבניה חברתית ולא כתולדה של הטבע. חינוך לראייה ביקורתית של טקסטים ותכנים לימודיים יתרום לאוורורם ולבחנתם מחדש של סטריאוטיפים בכל הנוגע לגברים ולנשים.

ראשיתו של הפמיניזם בישראל ביישוב העברי בארץ ישראל בסוף המאה ה-19, והמשכו בשנות ה-70 של המאה ה-20, במקביל לפמיניזם האמריקאי, ובהשפעתו הרבה. ”הגל הראשון” של הפמיניזם הישראלי גאה בתקופת היישוב. דבורה ברנשטיין בספרה **אשה בארץ ישראל** מציינת כי נשים יהודיות נאבקו לקידום מעמדן האזרחי של הנשים, ורשמו כאחד מהישגיהן המרכזיים את השגת זכות הבחירה לנשים, במסגרת המוסדות הלאומיים שהקימה הקהילה היהודית בארץ ישראל (המאבק התנהל בין השנים 1917-1926). במקביל, קידמו הנשים את מעמדן של הנשים העובדות תוך הגנה על האם העובדת בשוק העבודה ובמשק ביתה, ופעלו גם להשיג עבור הנשים את ה”זכות למלא את חובותיהן הלאומיות”, דהיינו, להצטרף למאבק הלאומי במסגרת הארגונים הצבאיים של היישוב (ברנשטיין, 1987, עמ' 14, 24-26)².

במסגרת המאמר יוצג עיון ביצירותיה של דבורה עומר, סופרת ילדים ונוער, כמאפיינת את התפתחותה של הספרות הארצישראלית המתהווה, תוך שילובם של אירועים היסטוריים המנוסחים על רקע ההתבגרות והחניכה של גיבורות הסיפור. הספרות, כמו תחומי אמנות אחרים, עשויה לשכפל ולחזק ייצוגי מגדר קיימים, כשם שהיא עשויה לקעקע אותם. הלן סיקסו במאמרה ”צחוקה של המדוזה” מדברת באריכות על תרומתה של הכתיבה הנשית ועל הצורך של האישה להיכנס לטקסט ביוזמתה הייחודית (סיקסו, 2006, עמ' 139-141). האידיאה של ”לקרוא כאישה” חוברת אל ה”כתיבה הנשית” והיא לדברי אורלי לובין ”קריאה המחזירה לקורא שהוחפץ, הפך לחפץ, את מעמדו כסובייקט” (לובין, 2003, עמ' 74-75). בתהליך הקריאה נעסוק בשאלה כיצד מיוצגות

1 מאמר זה נכתב בסיוע רשות המחקר במכללת ”קיי” באר-שבע, תשע”ד.

2 עוד ראו: הסתדרות העובדים העבריים הכללית בארץ ישראל, **דברי פועלות - מאסף**, תל-אביב: מועצת הפועלות, תר”ץ, עמ' 7. במכתבה של תחיה ליברזון נכתב: ”אני שאפתי רק לעבודה חקלאית. שני ימים אחרי בואי לפתח-תקווה הלכתי לעבוד במעדר וקבלתי בשליק ביום”.

הנשים ביצירות **שרה גיבורת ניל**, **דמעות של אש ולאהוב עד מוות**, לדבורה עומר. האם עולה מתוכן הקריאה לתהליכי שינוי וליציאה כנגד השאתן בשוליים? האם הדמות הנשית נתמכת, מסתייעת, או שמא ביצירות הנדונות, השוויוניות היא החותרת כנגד ההגמוניה הגברית ומנסה לחולל טרנספורמציה בעיצובן.³

רפרטואר היצירות

אורית קמיר במאמרה "זיכרון קולקטיבי, משפט ואין נשים: איך אפשר לזכור נשים במשפט בין עמלק ליפי הבלורית והתואר" עוסקת בתהליך הבניית הזהות הפרטית: "זיכרונו של הפרט משתתף בעיצוב הזהות העצמית, כך גם זיכרון הקבוצה משתתף בהבניית זהותה הקולקטיבית" (קמיר, 2011, עמ' 186). לאורך המאמר מוצגת טענתה של אורית קמיר כי נשים אינן פועלות כ"סוכנות זיכרון" ואינן מפעילות כוח פוליטי-חברתי להנצחת פועלן ותרומתן. בשונה מהן, הגברים מייצרים זהות, סמלים, טקסים והנהגה המנציחים את תרומתם ועשייתם. גם אם לא נקבל את הטענה לאשורה, הרי לא ניתן להתעלם ממקומו של המגדר הגברי כפעיל וכמייצר הנצחה ותודעה, ומכאן שראוי לראות ביצירותיה של דבורה עומר מסמך המשלב היסטוריה וספרות.⁴ טקסט המלמד והמעצב בתודעת הקוראים בכלל ובני הנוער בפרט את הרצון ללמוד, להעשיר את תודעתנו בפועלן הייחודי, הנועז של הלוחמות היהודיות, לאורך קיומו של הלאום היהודי, בימי טרום מדינה ולאחריהן.

אילנה אלקד-להמן בספרה **הקסם שבקשר** מציגה התייחסות לתהליך עיצוב הפרשנות של הקורא ליצירה, וממשילה זאת לצלילה ברשת של מערכות, תוך מעקב אחר הקשרים ביניהן (אלקד-להמן, 2006, עמ' 23-27).⁵ במהלך מאמר זה תוצג התבוננות ביצירות דבורה עומר, תוך עיון בדמויות הנשיות על חייהן ופועלן, ראיית מערכות היחסים שלהן והבחנה בגיבוש זהותן ותובנותיהן. ניתוח היצירות הנדונות הוא על-פי שיוכן בציר הכרונולוגי-תקופתי.

- 3 ראו: טובה כהן, "הכתובות העבריות הראשונות", **עיתון 77**, גיליון 341-342 (2009), עמ' 139-141. ט' כהן בדבריה סוקרת את תהליך פריצתו של מה שהיה קרוי "מועדון גברי סגור" בכתיבה העברית-הפרוזאית בראשית המאה ה-19 והתקבלותו. על ההגמוניה הלוחמת הגברית, ראו: עוז אלמוג, **הצבר-דיוקן**, תל-אביב: עם עובד, 1997.
- 4 ראו: אורית קמיר, "זיכרון קולקטיבי, משפט ואין נשים: איך אפשר לזכור נשים במשפט בין עמלק ליפי הבלורית והתואר", **ישראל**, 18-19 (2011), (עמ' 201, הערה מס' 57, מציגת את דמותה של שרה אהרונסון שנחרטה בתודעה הקולקטיבית הודות לספרה של דבורה עומר). בדבריה מוצגת האמירה על מקומו של בית המשפט כמסייע לצריבת תרומתן של נשים בזיכרון הקולקטיבי ובאופן דומה, נטענת טענת המחקר הנ"ל בדבר מקומו של השיח הספרותי כפועל למען היצג סיפורן של לוחמות, אידיאליסטיות, הפועלות בשם העשייה הלאומית.
- 5 עוד ראו: אדיר כהן בספרו **אלף הפנים של האני** מציג את הזכות לראות ביצירה הספרותית מכלול של פרשנויות העולות ממנה וניתנות כמנחה לקורא, למטפל ולמדריך הקריאה לבחירה. עיינו: אדיר כהן, **אלף הפנים של האני - הסיפור האישי כמסע ספרותי-טיפולי**, חיפה: למפגש, 2005, עמ' 39-46.

שרה גיבורת ניל"י

הרומן **שרה גיבורת ניל"י** מאת דבורה עומר שנתפרסם בשנת 1967, מציג את סיפור חייה של שרה אהרונסון מראשי ניל"י, רשת ריגול יהודית שפעלה למען הבריטים ונגד הטורקים בימות מלחמת העולם הראשונה. הדגש בניתוח יושם על דמותה המורכבת של הגיבורה, מחד גיסא – לוחמנית ומאידך גיסא – נשית ורכה.

בתחילת הרומן אנו מתוודעים לשרה, נערה מזיכרון-יעקב. היא מתוארת כ"נערה בהירת שיער" המבקשת לרכב לבדה על הסוסה, ובודקת את גבולותיה המגדריים: "מה יקרה לי? מה יש? [...] איני רוצה אפילו לחשוב מה עלול לקרות לך לבדך בהרים [...] מדוע? מפני שאת נערה, ונערות אינן יוצאות לבדן ברכיבה" (עמ' 9). תכונות של עקשנות ואומץ לב, היעדר כניעה לתכתיבים מגדריים-תרבותיים, מאפיינים אותה: "אצלנו, ברומניה, לא היה עולה רעיון כזה על דעת שום ילדה בת-טובים" (עמ' 11). האם כועסת על בנה אהרון, שאינו ממלא נאמנה את תפקידו כאח בכור. המבט השונה שבין האם והאח על שרה הרוכבת בהרים "כה נאה הייתה, מלאת חיים" (עמ' 12) גאוה וחוסן, מול מבטה של האם "אהרון, הילדה לבדה בהרים", כחמלה ודאגה אימהית. האם הינה מסורתית ומבקשת לחנכה לעמל ויגע-כפיים "אני רוצה שבנותיי תדענה לעשות הכל בבית...". (עמ' 65). רחל אלבוים-דרור בכותבה על "האישה הציונית האידיאלית" טוענת כי המרכיב המרכזי בייצוגה של האישה הציונית הוא תפקיד האימהות במרחב האישי והציבורי. שלושה מרכיבים עיקריים עולים מדבריה: "הולדה [...] גידול הילדים וחינוכם ותפקידי עקרת הבית" (אלבוים-דרור, 2001, עמ' 102).⁶

לצד אפיון האם ביצירה כאימהית, יושבת ביתה, ניתן לראות בדמותה את אשת המתיישב המגיעה לארץ בעלת אקלים קשה וזר, טרופת סכנות תוך דאגה לילדים, השגחה על עבודות שונות ועל הפועלים. יוסי בן-ארצי, במאמרו "האישה בראשית ההתיישבות בארץ ישראל (1882-1914)", ממיין את קבוצות הנשים בתקופה הנדונה לחמש: "הרוב העלום" – נשות המתיישבים, "המתיישבות העצמאיות" – נשים שניהלו משקי בית עצמאיים, "החזקות" – נשים שחזקו את בעליהן ביוזמה, "בעלות מקצוע" – נשים בעלות הכשרה מקצועית, ו"היוצרות" – שותפות לבניין התרבות בא"י (בן-ארצי, תשע"א, עמ' 398-399).⁷

6 ראו: רחל אלבוים-דרור, "האישה הציונית האידיאלית", **התשמע קולי?** (עורכת: יעל עצמון), ירושלים: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד, 2001, עמ' 101-106.

7 ראו: יוסי בן-ארצי, "האישה בראשית ההתיישבות בארץ ישראל (1882-1914)". בתוך: יעל עצמון (עורכת) **אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות**, ירושלים: מרכז שזר לתולדות ישראל, 2000, עמ' 312-313. עוד ראו: יפה ברלוביץ, "על צומתי מפגשים בין נשים בראשית היישוב (1878-1918)". בתוך: **מגדר בישראל** (עורכים: מרגלית שילה וגדעון כ"ץ), ירושלים: מכון בן-גוריון, תשע"א, עמ' 398-399.

את הפגישה עם אבשלום פיינברג, בעיצוב המספרת, ניתן לראות כמפגש שבו שרה רואה את אביר חלומותיה המגיח מבין דפי הרומנים הצרפתיים. כאן מסתמנת הקוטביות שבדמותה או שמא, השלמות. זוהי נערה תמה ורומנטית הנופלת למרגלותיו. המספרת מדגישה את ההמתנה, את ההתרגשות האוחזת בה עד לפגישה השבועית עמו "היא ספרה את הימים, אחר את השעות והדקות..." (עמ' 34). במפגשים עמו הם משחקים ב"מלחמה" המעוררת בה רגש של חרדה "כל-כך נחמד לשחק במלחמה [...] אבל להילחם ממש, זה נורא" (עמ' 38). אולם חרף רגשות אלה, היא ואחותה מצטיינות ברצונן להילחם, לתרום ולסייע: "אנחנו מתכוננים למלחמה, להגנה על עצמנו..." (עמ' 48). כל זאת לצד מילוי משימותיה הנשיות: נשיות, מלאכת יד, עשייה נשית למען היראות אסתטית, וציפייה מתמדת לבואו של אבשלום "היא קיוותה וציפתה לאבשלום" (עמ' 55). בחתונת אחיה צבי, שרה מתוארת כנסיכה המחוללת בנשף המחולות: "לא היה דבר שרצתה בו יותר ברגע זה. לרקוד, לשיר, לשמוח..." (עמ' 56). אולם נסיעתו של אבשלום ללימודים בצרפת מעוררת בה כאב עז "לא היה בשביל מי להשתדל... להיות גיבורה, להשקיע כוחות..." (עמ' 69).

נקודת המפנה מתחוללת בהבינה של אבשלום נתון דווקא לרבקה אחותה, "ברגע זה ידעה שרה והבינה: אבשלום לרבקה יהיה, לא לה" (עמ' 72). מכאן ההחלטה: "הראשון שיבקש את ידי – לו אהיה לאישה" (עמ' 75). ריפוי, המשכיות, הענשה או בחירה שגויה חפווה של נערה רומנטית נכזבת?⁸ השיקולים של שרה להינשא לחיים-אברהם היו נסיעה ופנאי: "הוא ייקח אותי לחוץ לארץ [...] לא אצטרך לעבוד בפרך" (עמ' 77). אך למעשה, שרה מבקשת להתרחק מרבקה ומאבשלום. כאן היא מתוודעת לתפיסה הפטרנליסטית "אישה איננה יוצאת לבדה אל הרחוב" (עמ' 79). בעלה מבקש לכלוא אותה. דמותו של בעלה שבויה בתוך קונספציות תקופתיות של האישה ומקומה בתוך הבית. אך שרה לא אומרת נואש, אלא נוהגת בתחכום ובעורמה כדי ללמוד על המצב בישראל בזמן המלחמה. שרה מסווה את עצמה, תוך שהיא עוטה גלימה ארוכה המכסה את גופה ופניה, ביוצאה לשלוח מכתבים לבני משפחתה (עמ' 81). מתורכיה שרה ממשיכה לאסוף מידע על יקיריה ולומדת מהם על המצב הקשה, תוך שהיא מתעלמת מהצרות העלולות לפקוד אותה בעוון ריגול מעין זה. בעלה מגיב ככעס ובעוינות למעשיה "אני לא רוצה בבית שלי, אישה לא טובה, שהולכת לבדה בלילה ברחוב" (עמ' 92). הרצון של שרה לחזור לא"י, ללב העשייה נתפס כדבר שיגעון, אולם בעלה נכנע לרצונותיה "את עקשנית מאוד... אני נכנע" (שם).

יעל רנן בספרה **אלות וגיבורים** מציגה את דגם ההשראה ההרואי המצופה מנשים, את הנכונות להקריב ולעמוד בסבל למען הקרובים, כהתנהגות מגוננת אימהית – אידיאל האישה והאם המסורה. מנגד, האביר הנאצל הינו בעל תכונות הרואיות, הישגים ממשיים ויוצאי-דופן בתחומים הזוכים להערכה חברתית (רנן, 2001, עמ' 7-13). אולם שרה שוברת את המוסכמה הנשית המגוננת ובוחרת

8 ראו: <http://www.benyehuda.org>, פרויקט נתיבה בן-יהודה, במכתבים של אבשלום פיינברג לרבקה אהרונסון, מצויה 'בלדת אלף נשיות', שנצטט ממנה מספר שורות: "כך מתחיל אני את מכתבי אליך, אהובתי. ומה-מאד מתאוה אני לנשקך: אלף נשיות, אהובתי".

להצטרף לארגון ניל", ומקבלת לידיה את אקדחה "הפעם לא יהיה זה משחק ילדים" (עמ' 106). אהרון מלמד את שרה מהי מלאכת הריגול הכרוכה ברישום, בהטמנה, בסיכון, תוך גילוי זהירות מפני התורכים. שרה מתכננת להתקרב לקצינים ולנשי הקצינים התורכיים אף במחיר של מחילה על כבודה, "אדע לשמור על כבודי: אך אם יהיה צורך גם אמחל עליו. הבטחנו לעשות הכל למען המטרה הגדולה שלנו" (עמ' 132). כך למשל: בחתונה שאליה היא מוזמנת ע"י התורכיים היא מעמידה פני פתיה כדי ללמוד סודות: "הפעם תספק ידיעות חשובות ביותר לצבא האנגלי השוכן במצרים" (עמ' 137). לאחר שנה בארץ, בעלה מאיים עליה כי ייקח לו אישה אחרת. למרות הקשיים, העוני, החשש – היא נותרת בארץ, איתנה בדעתה. היא מקבלת ידיעות על פציעתו של אבשלום, הישארותו במדבר וייתכן מותו, ומחליטה להמשיך בדרכה: "היא ניגבה את עיניה מן הדמעות ורחצה את פניה. גרונה כמעט התפקע מן הבכי הכבוש שעלה בו, אך היא לא בכתה. חשוקת שפתיים ואדומת עיניים ישבה לשולחן, כל הלילה עבדה" (עמ' 162). לאחר שהיא פוגשת את אחיה אהרון במצרים ותוך שהיא לומדת את מלאכת פענוח כתב הסתרים, דרך העברת ידיעות על-ידי יוני דואר, היא חוזרת לארץ, כשהמטרה שלה הינה ברורה – לנצח את התורכים ולסלקם מן הארץ (עמ' 171). אנשי וועד המושבה מבקשים ממנה לחדול ממעשיה בניל" בתואנה שזו מסכנת את כולם. אולם שרה אינה נסוגה ומחליטה בעקבות כל המראות הקשים ביישוב, בתוכם רעב, תחינה, מוות, התייפחות – "מוכרחים להמשיך" (עמ' 182-183). המשגה של שרה הוא בעת שילוח יונה עם פתק על רגלה, וזו מגיעה לקיסריה במקום למצרים. אהרון שומע על המקרה ושולח להביאה, ותשובתה: "לא אוכל לעזוב הלילה... אני אהיה האחרונה שאצא מכאן – ולא הראשונה" (עמ' 196). זוהי אכן סכנה הכרוכה באומץ רב. הטבע בהמשך הינו מטונימי לחייה ולגורלה: "פס התכלת האפיר, והכול נראה לפתע אפור וסגרירי" (עמ' 198).

לשרה תכונות ניהול, ארגון, נטילת אחריות – שרה עורכת רשימות וקבוצות של אנשים שעליהם לצאת בהקדם את היישוב. כשהרשימות נופלות בידי התורכים, שרה מחליטה להישאר ולשאת באחריות "אקח הכל על אחריותי. הם לא יפגעו בי. הם לא יעזו לענות אישה: עד כדי כך הם אינם פראי אדם" (עמ' 207), והיא מטמינה את האקדח שברשותה (עמ' 208). בספר **איש ניל"** מתואר יוסף לישנסקי כאיש אמיץ-לב, מסור לעבודה ולחבריו, נאמן לשרה בימי מעצרה. גם אז היא מצווה למסור ללישנסקי הוראה לברוח ולהציל את חייו (לישנסקי, 1977, עמ' 296-297). התורכים בחיפושם אחר יוסף לישנסקי מכים את אביה, שרה מחליטה להיות איתנה בשתיקתה, היא סופגת עינויים. וחרף זאת, במחשבה צלולה ומתוך רגש אחריות עז היא מתוודה "כן, אני מרגלת... אכן עשיתי הכל לבדי, אין לי עוזרים...האנגלים ינקמו בכם על הכול" (עמ' 217). החיילים גררו אותה והכו אותה כדי שיראו כל אנשי המושבה מה יעלה בגורל נשיהם (עמ' 218). אולם היא משתדלת לשמור על גאוותה ולא להישבר. ניכר כי בראש מעיניה ניצב הרצון לשמור על זקיפות קומה, לא להיכנע – כתכונות המאירות אותה כאישיות חזקה וחסונה.

השתיקה לנוכח העינויים, אומץ, חוסן, נאמנות לארגון, כל אלה מאפיינים את שרה כבעלת חוסן נפשי. כפי שהמספרת מגוללת: "ארבעה ימים עינו התורכים את שרה. עינויים נוראיים עברו עליה... אך היא עמדה בהם בגבורה ולא סיפרה מאומה. לא זעקה ולא ביקשה רחמים... והם רק הגבירו את מכותיהם. ביום החמישי נשברה שרה והיא החלה זועקת מעוצמת כאביה..." (עמ' 222-223). ריבוי הפעלים ושיללתם מעצימים את דמותה ההרואית ומאדירים את עוצמתה הנפשית.

כשהיא מובלת למותה, היא מבקשת שייקחו אותה להחליף את בגדיה הקרועים והמוכתמים בדם. היא כותבת לאחיה אהרון: "הוכיתי מכות רצח. העינויים נוראיים. זכרו אתם: כגיבורים הומתנו – ולא הודינו [...] איני יכולה להמשיך" (עמ' 225). אומץ, כוח סבל, אמונה ברעיון ונאמנות לארגון, אך היא מבקשת לשמור על כבודה, לגאול עצמה מייסוריה ולא לתת לאויב את ההנאה שבהמתתה ולכן "אני באה, אבשלום!" (עמ' 225). היא מבקשת להתייחד עם אהובה משכבר הימים, תוך שהיא משאירה צוואה "אל תשכחו אותי! למען ארצי [...] עמי" (עמ' 225). היא נוטלת במו ידיה את חייה ו"נפץ של ירייה עלה מאחורי הדלת הסגורה" (עמ' 226).

מאבקה של שרה מחולל תמורה. בשנת 1918 פלש הגנרל אלנבי לארץ בראש צבאותיו, ו"הוא נעזר במפה ששלחה לו שרה" (עמ' 230).

דמעות של אש

סיפור השואה הספון בזיכרון ובהותו הישראליים הוא סוגיה חשובה שעימה מתמודדת עד היום החברה בארץ. מוסדות וארכיונים הוקמו מתוך מגמה אפריורית של הנצחה, מתן ביטוי מתעד ומשמר לזיכרון קולקטיבי של עם. בשפע של ספרות השואה והמרי יש לראות כעין המשך של אותה הדחיפה היצריתית, שהתעוררה בהמונים היהודיים עוד בעת כיבוש הנאצים⁹. אניטה שפירא במאמרה על "השואה: זיכרון פרטי וזיכרון ציבורי" טוענת דווקא כי דרך הזיכרון האישי התחוללה התמורה שהביאה להכרה בשואה כחלק מעולם החוויות הקולקטיבי הישראלי (שפירא, 1997, עמ' 4-13). פרסום הספרים והאסופות המגוללים את הסבל, את הרצון לשרוד ולחיות, הוא החיבור העדתי המלכד שמשמיע את דבר הקהילה ומצביע על מגמה מובהקת של צורך בהגדרת הזהות בחברה הישראלית.

היצירה **דמעות של אש** עוסקת בצביה לובטקין, אישה באמצע שנות העשרים, המתעצבת לאורך העלייה דרך קו דומיננטי מובהק של נשיות לוחמנית, בתקופת השואה ומלחמת העולם השנייה

9 ראו: דליה עופר, "מה ועד כמה לזכור מן השואה", **עצמאות - 50 השנים הראשונות** (עורכת: א' שפירא), מרכז זלמן שזר, י-ם, 1998, עמ' 175. עוד ראו: יוסף קרמיש, "למצב חקר השואה" (עם כינונה של רשות הזיכרון יד-ושם), **ידיעות י"ד ושם**, 1, 1954, עמ' 8.

בפולין¹⁰. בלה גוטרמן בספרה **צביה האחת** מעירה על דמותה יוצאת הדופן של לובטקין, השמה לה ליעד כבר מגיל צעיר, כמתבגרת, לדאוג לעתיד העם היהודי, דרך הנהגת מרד גטו ורשה בו לחמה לצד בן זוגה, אנטק צוקרמן, ועד החיים בקיבוץ לוחמי הגטאות בישראל (גוטרמן, 2011, עמ' 10-12).

בתחילת הרומן מתחיל מסעה של צביה, הנאלצת לעבור את הגבול כשמשמרות של חיילים נמצאים משני העברים – רוסי וגרמני. מנגד עולות תמונות, מחשבות על הבית "הריח המיוחד שבבית [...] תבשילים במטבח [...] דמות אביה עלתה לנגד עיניה" (עמ' 8-9). זוהי אנלוגיה ניגודית בין החיים שלפני, על התמימות, לבין הקרב וההישרדות, על הנעורים, לבין הבגרות הפתאומית המלווה ברגש של מצוקה ואחריות לאומית. צביה לובטקין מתוארת כמנהלת קשרים עם מבריחים פולנים לצד נשים לוחמות נוספות, שמילאו תפקיד כ"קשריות, עסקו בארגון החברים, בהברחת גבולות..." (עמ' 10-11). ברגעי סטייה נרטיבית אל עבר מחוזות הילדות, מתוארת צביה לובטקין כבוחנת רגעים מילדותה ומנעוריה, וכבר אז ניכרים בה סימני הגבורה והאיתנות, דוגמת האירוע בו תקפו נערים פולנים "את חניכיה [...] ועד שלא הרימה מולם מקל, לא הניחו להם" (עמ' 14).

תיאור הגעתה של צביה לוורשה מעצים את גילוי התכונות והעשייה המסורה, של בעלת כושר השכנוע, היודעת לבצע דברים ולגעת בלב האנשים. באמצעותה אנו מתוודעים לחשיבותן של הקשריות היהודיות הפועלות בפולין הכבושה לטובת מרד גטו ורשה. דמותה מתוארת כמארגנת, מספרת ומדווחת על הנעשה "וכל הצעירים יושבים סביבה בחדר האוכל ומקשיבים לה בעניין רב" (עמ' 27). פעילות זו, של לימודים בגימנסיה למען בני הנוער, הן מארגנות יחד עם מרק פולמן (עמ' 34). המספרת מעידה על אומץ ליבה של פרומקה שזה עתה חזרה מנסיעה תחת סיכון "ואם פחדה – לא נתנה לכך ביטוי" (עמ' 36)¹¹. בתוך השבר הקיומי מנהלת צביה את מסעה למצוא דירות נוספות ללימודי "כיתות הגימנסיה "דרור" (עמ' 56). שם אירוני מצד אחד, ומצד שני ביטוי לתקווה ולאיתנות הרוח. בספר מתוארת תמונה קשה של ילד בן חמש היושב ברחוב לצד אָמו שמתה, והוא מסביר לצביה

10 דני דור בספרו מציין את תפקידן של הלוחמות ללא חת, וביניהן צביה לובטקין, שהובילה לוחמים והשתתפה במרד באוגוסט 1944, ראו: דני דור (עורך), **גיבורים ונואשים – 60 שנה למרד גטו ורשה**, תל-אביב: קוראים, תשס"ג. עוד ראו על גבורתן של נשים בשואה ועל מקומן בארגוני המחתרות באירופה הכבושה בספרה של מירי פרייליך, **הפרטיזנית: סיפור חייה של ויטקה קובנר**, תל-אביב: רסלינג, תשע"ד. גם שרון גבע בספרה **אל האחות הלא ידועה** מציגה התייחסות מקיפה לסיפוריהן האישיים של גיבורות בתקופת השואה, מצביה לובטקין ומאחוזות הנשק במרד גטו ורשה ועד לורה אלכסנדר, שהייתה קאפו באשוויץ. עוד פרטים: שרון גבע, **אל האחות הלא ידועה**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2010.

11 ראו: עמנואל רינגלבלום, מייסד ומנהל הארכיון המחתרתי בגטו ורשה "עונג שבת" כותב ב-19 במאי 1942: "הנערות הגיבורות, חייקה, פרומקה והאחרות הן נושא הראוי לעטו של סופר גדול. נערות אמיצות וגיבורות הנוסעות הלך ושוב לערים ועיירות בפולין..." בתוך: ישראל גוטמן, יוסף קרמיש, ישראל שחם (עורכים), **יומן ורשימות מתקופת המלחמה**, ירושלים: יד ושם, 1993, עמ' 364-365.

כי הסיבה למותה, היא שהעניקה לו את לחמה. צביה לוקחת אותו לבית היתומים היהודי בוורשה שיאנוש קורצ'אק קיבל על עצמו לנהל בשנת 1911, ומאז התמסר כולו לעשייה החינוכית.¹²

לצד המסע ההרואי של הדמויות הנשיות, מוצגות גם אפיזודות הכוללות רגעי הפוגה והומור ששררו בחייהן בדירות המסתור: בדיחות, מעשי קונדס, תעלולים (עמ' 37). אדיר כהן בספרו **חיים בצחוק** עוסק בהומור היהודי במחנות המוות "הומור מול עשן המשרפות", כביטוי ליצר ההישרדותי-האנושי המפעם באדם מעצם היותו יצור תבוני (כהן, 1994, עמ' 231-232, 273). ויקטור פרנקל בספרו **אדם מחפש משמעות** מציג את ההומור כאחד הכלים לשימור צלם האדם, לאחוז בציפורני האנושיות ואף לנצח את האויב. הרצון לשמור על השפיות, על האנושיות, על רוח החיים והצחוק (פרנקל, 1970, עמ' 90): "לאחר שהסתיים הסדר הוזהו הצידה הכיסאות והחלו הריקודים" (עמ' 42).

המשאלה שמביעה צביה לובטקין יש בה להעיד על רצון לאיתנות העם והרוח "עלינו לשמור על זקיפות קומה יהודית בתוך ההשפלה שסביבנו" (עמ' 48). גיבורת הרומן מתנגדת לפועלו של אדם צ'רניאקוב, ראש היודנרט בוורשה¹³. צביה טוענת כנגד אנשי היודנראט "אין לי כל ציפיות מהאנשים האלו, הם לא יעזרו לנו" (עמ' 55).

רגש של מחויבות מאפיין את "נשי הקומונה" – הן יודעות לפלס את דרכן, לשרוד תוך גיוס מידה של נשיות לטובתן: "ולי יש רגלים בריאות ופה שיודע לדבר ברוך השם [...] פניתי בחיך המתוק ביותר שלי לקצין גרמני [...] ואני הבאתי את החומר בשלום" (עמ' 65). התכונות הנדרשות הן תושייה, אומץ, אופי חזק ובעיקר, לדבריהן, אמונה בחשיבות השליחות (עמ' 65). מנגד הן עדיין נשים רומנטיות, מאוהבות, ובנושא הגברים מתוארות במילים "רק תני להן הוא והיא – והן כבר טוחנות" (עמ' 65).

רגע המשבר מסתמן כשצביה שומעת על אובדן משפחתה. עולים בה זיכרונות על יחסיה וקשריה עם אמה, שכאבה את עבודות בתה בניקיון, בגיהוץ ובכביסה, אפילו בסבלות, לנוכח הרקע שלה ממשפחה מבוססת: "יצאת מן הבית עם ידיים לבנות ועדינות, כיאה לבתו של החנווני לובטקין, ותראי איך הן נראות עכשיו" (עמ' 74). הדגש מושם על חינוך נוקשה המבקש להסתיר רגשות והיעדר מגע פיזי בקשריה עם האם והאב "גם הוא לא חבק ולא נשק לה" (עמ' 75). האב ובתו מוצגים כמותאפיינים בתכונת העקשנות, "מבלי שאיש מהם מצליח לשכנע את בן-שיחו" (עמ' 78). הזיכרונות על משפחתה שנספתה מעוררים בה כאב וצער, השלובים בזיכרון התחושות הקשות שנלוו לעזיבתה להכשרה. זהו ממש מרד נעורים שיש בו עימות עם הורים וסמכות: "אבא כל-כך כעס. הוא איים

12 ראו: מירי יוסוב-שלום, "משנתו החינוכית והספרותית של יאנוש קורצ'אק – עיונים ברומן החניכה וההתבגרות 'המלך מתיא הראשון'", **המדעת**, ח' (2015), עמ' 102-104.

13 בניגוד לעולה מן היצירה, ידוע כי אדם צ'רניאקוב סירב לתת יד ללכידת יהודים לגירוש וב-23 ביולי 1942 בארבע אחר-הצהריים התאבד. לפי גרסה אחת נמצא על שולחנו פתק מיועד לאשתו, ובו נאמר: 'תובעים ממני להרוג במו ידי ילדים מבני עמי. לא נותר דבר זולת המוות'. מותו התפרש כביטוי למחאה של אדם שלא היה מוכן לעבור את הגבול שבין הפעילות בגטו ובין הסגרת יהודים. ראו: <http://lib.cet.ac.il/>

שישב שבעה...לאחר זמן מה סלח לי. איני חושבת שהוא היה מסוגל להבין כמה חשובה הייתה לי התנועה..." (עמ' 83).

הגירוש מהגטו מתאפיין בתיאורים של צער לנוכח היעדר יכולתה למצוא ולהעניק אישורי עבודה. עם הגיען של השמועות על מחנות המוות, טרבלינקה, מקימים בני הנוער ארגון יהודי לוחם – "אי"ל", ולמפקדת הארגון נבחרים שישה חברים: חמישה גברים ואישה אחת – צביה לובטקין. יצחק צוקרמן בספרו **בגטו ובמרד** מתאר את ישיבות המפקדה בהן נטלו חלק ארבעה "יוסף קאפלן, שמואל בראסלאב, צביה ואני" (צוקרמן, תשמ"ה, עמ' 73)¹⁴.

המספרת מציגה את אומץ לבה של צביה: "סכנה הייתה לשוטט, בימים אלה, ברחובות הגטו, גם למי שהייתה תעודת עבודה. למרות זאת יצאו צביה ויצחק מיד..." (עמ' 110). לצד התיאורים שעניינם אומץ לבה ונחישותה, מופיעים תיאורים על האנושיות והפחד המחלחלים בה. "יצחק הביט בצביה. גם היא כמוהו, לא הצליחה עדיין להשתחרר מאימת הסכנה שהייתה כה קרובה וממנה נחלצו ברגע האחרון" (עמ' 114). זוהי מעורבות של המספרת המבקשת להציג דמויות אלה, שזכו להאדרה ולהעצמה, באור אנושי כ"אחד האדם". צביה מתוארת בעשייתה, בנחישותה, בהקפדתה ובאופן בו ארגנה את התנועה.

מרד גטו וורשה מתואר דרך עיניה של צביה תוך אפיון חרדותיה "לא היה לה כל ספק כי אלה הם רגעי חייה האחרונים" (עמ' 139). לצד החשש הקיומי, מושם הדגש על עיצוב פועלה כנוטלת חלק בהחלטות החשובות והמכריעות של הארגון: "יש הכרה כי מישהו מאנשינו יצא מכאן, יפרוץ את גבולות פולין הכבושה ויגיע לשוויץ, ללונדון ואולי אפילו לא", ויספר מה התרחש כאן בימים אלה?" (עמ' 147).

הבריחה ליערות מתוארת על דרך הניגוד שבין השקט, השלווה והעשב המוריק שמעוררים בה רגשות מודחקים, לבין הקיום המאיים, החרדה הנצחית המלווה את האדם. החורשה המשמשת כמסתור מעניקה לה וליצחק מעט רגעי חסד של התייחדות: "שוב היו יחד [...] הוא מחבק אותה, במציאות, ולא בחלום הלילה" (עמ' 238). ובתוך כך הרגשות המתלבטים ונקיפות המצפון "האם מותר לה?¹⁵ האם הדבר אפשרי?!" – האם מותר לה לאהוב (עמ' 238). במנוסתה היא מסתרת יחד עם יצחק והיא לומדת מנהג ההתחזות "הצטלבה כפולניה כשרה" (עמ' 243).

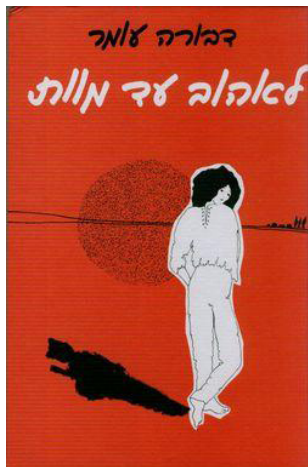
צביה לוקחת חלק במרד הפולני, תוך שהיא לובשת מדים ולרגע היא חשה עומדת בפני המוות "המוות הגיע, זה שפסח עליה במילא 18, בתעלת הביוב..." (עמ' 250). אנשי אי"ל מכירים אותה למרות מדי הגרמנייה שעטתה על עצמה, היא חוברת שוב ליצחק ולמארק וניצלת. במסתור, בהיחבא, היא מתחזה לאישה העונה לשם "צלינה" ואז, בשנת 1945 נשמע קולו של יצחק "בואי החוצה! [...]"

14 ראו: יצחק צוקרמן, **בגטו ובמרד**, תל-אביב: בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד, תשמ"ה, עמ' 73-79.

15 בשנת 1943 בארץ-ישראל כותבת לאה גולדברג את השיר "האמנם" ושם נאמר "ומותר, ומותר לאהוב", כעין דיאלוג בין היצירות, שהמענה על הצורך בתקווה ובאהבה, הוא אנושי, תמים ואמיתי, גם בעתות צרה ומצוקה.

סוף-סוף נגמרה המלחמה!" (עמ' 257). מיד עם תום המלחמה, חידשה צביה את פועלה למען חיפוש, ריכוז החברים ועוד באותו השבוע התכוננה לעזוב את פולין בדרכה לא": "שתים עשרה שנה חלמתי לעלות לא"י" (עמ' 259).

הרעיון הציוני מפריד בינה לבין מארק אדלמן¹⁶. צביה רואה עצמה כציונית המחויבת לעלות לארץ ישראל, ואילו מארק סבור כי עליו להישאר באדמת פולין ולא לנדוד למדינה באסיה (עמ' 209). המספרת מסיימת בהתייחסות לצניעותה, שהרי "אילו ידעה צביה כי אנו כותבים עליה ספר הייתה מקללת אותנו. היא לא אהבה פרסום" (עמ' 260).

לאהוב עד מוות

"חוט הלב נמתח עד כאב" (שם: עמ' 193)

בליה שבין ה-16 ל-17 ביוני 1946 תקפו לוחמי הפלמ"ח באופן מתואם 11 גשרים מרכזיים לאורך גבולות ארץ ישראל (בצפון, בדרום ובמזרח), אשר חיברו בין א"י למדינות השכנות לה. על לוחמי הגדוד ה-1 של הפלמ"ח הוטל לפוצץ שני גשרים מעל נחל אכזיב, אולם במהלך תקיפת הגשר הראשון התגלו התוקפים על ידי נוטרים ערבים. במהלך קרב היריות שהתפתח במקום פגע אחד הכדורים במטען של חומר נפץ. הפיצוץ הביא להתמוטטות הגשר, אך גם למותם של 14 לוחמים ומפקדים (מתוך 39 בסך הכל). שארית הכוח חזרה על עקבותיה ותקיפת הגשר השני באזור לא בוצעה¹⁷. דמותה של זוהרה לביטוב מוצגת לראשונה ברומן על רקע התאריך ההיסטורי – 17.6.1946, "ליל פיצוץ הגשרים".

המספרת מדגישה את המראה של זוהרה, נערה שעדיין לא מלאו לה תשע-עשרה שנה "הריהי לוחמת מאומנת ואמיצה [...] אך הנערה לא נראתה כלוחמת מנוסה וקשוחה במיוחד... (עמ' 6). זוהרה לא חשה פחד, מתח או דריכות, אלא רגש עז של גאווה על שהיא מכל הבנות נבחרה למשימה. דואליות דומה עולה מתוך התיאור הבא: מצד אחד מוצג רגש של גאווה על יציאה למשימה ומצד שני, עולה הרצון העז להיות בבית, להתפנק ולהיות שוב הילדה של אמא ואבא (עמ' 28).

דבורה עומר מתארת את הצלחת הפעולה ב"ליל הגשרים", ותגובת הבריטים מתוארת באריכות (עמ' 26). ה"שבת השחורה", הוא כינוי שניתן ליום השבת, 29 ביוני 1946, שבו ביצעו הבריטים פעולת דיכוי חסרת תקדים במבצע צבאי ומדיני רחב-היקף, נגד היישוב העברי בארץ-ישראל¹⁸. זוהרה, חברת פלמ"ח, מתוארת על דרך המחשבה והעשייה האקטיבית, היודעת כי ב"עת סכנת חיפוש

16 ראו: <http://www.antinaziresistance.org/>

17 ראו: <http://www.ynet.co.il/yaan>

18 מתוך: <http://lib.cet.ac.il/>

או מאסרים היה על חברי הפלמ"ח להשמיד מייד מכתבים, תמונות או כל דבר היכול לשייך אותם למסגרת ההגנה" (עמ' 48). אולם לצד היותה לוחמת, בעלת שיקול דעת ויוזמה, היא מתוארת כנערה מאוהבת שלא יכולה להשמיד את מכתביו של שמוליק אהובה (עמ' 49).

רגש המחויבות לתנועה, לא"י, לקיבוץ ובתוך אלו האני-הפרטי, המייחל לפגישה מחודשת עם שמוליק, מתואר בדפוס חשיבה רומנטית טיפוסית של נערה: "הדמות שנשקפה מן המראה הייתה נלהבת ומצודדת, מאוד רצתה כי שמוליק יראה אותה הערב. חשה כי היא נראית טוב מתמיד" (עמ' 67).

המספרת חוזרת ומטעימה את ההיבט הרומנטי-הרגשי בדמותה של זוהרה, על אהבתה ורצונה לקיים זוגיות וקשר עם שמוליק (עמ' 80). זוהרה יוזמת מגע פיזי עם שמוליק. היא מטפלת בו ומאכילה אותו כאם: "את מזכירה לי את אמא שלי [...] עם המון אהבה ודאגה" (עמ' 83). ניקוי האוהל במטרה ששמוליק יגיע אליה בערב, למקום ששרוי בו הניקיון שישווה "למשכנה הקט מראה חגיגי לכבודו" (עמ' 85), כלומר: רצף של פעולות נשיות יזומות לצורך כיבוש המטרה ושמה שמוליק. מנגד, זוהרה שוברת מוסכמות, מזמינה אותו לאוהל, לטיול, אפילו בידיעה שיש בכך שבירה של נורמות מגדריות רווחות. החשש מפרידה בשל פעולה, תקרית, עימות עם הבריטים מלווה את פגישותיהם ופרידותיהם והיא "חשה כי רעד חלף ועבר בגופו כאשר חיבק אותה ונפרד ממנה" (עמ' 109).

המספרת מאריכה בתיאורים הרואיים של לוחמי הפלמ"ח המבקשים להציל נפשות, להביא את העולים, אך לצד הללו היא מרחיבה בתיאור העוינות של הבריטים והפעולות האגרסיביות המבוצעות בידיהם: "פצצות של גז מדמיע נזרקו אל בטן האנייה [...] כוח בריטי רב ומוגבר נלחם בקיץ זה במפעלים וביישוב היהודי בארץ" (עמ' 122). לרגע הוקל לקורא, במידת מה, לנוכח היצג הדרכים בהן היתלו אנשי הפלמ"ח בבריטים, כאשר בסיס האימונים הופך בן-רגע למחנה ספורט תמים למראה "הנשק וכל החומר המרשיע נקברו באדמה והוסתרו במקומות-סתר שהוכנו לכך מבעוד מועד" (עמ' 125).

זוהרה מצטיינת בחלק הפיקודי ומתאפיינת דרך תכונות של יוזמה, ניהול וארגון: "זוהרה מפקדת על תרגיל הסיכום שמטרתו העברת תשדורת" (עמ' 135); "זוהרה היא שהובילה הפעם. בקרוב תהיה מפקדת כיתה. הלילה הוטל עליה תפקיד..." (עמ' 136). זוהרה אף מקבלת יחד עם שמוליק את דרגת "מפקדת כיתה", ולצד תכונות אלה, מצטיירת גם דמותה כאשה צעירה, השולטת ומנהלת את מהלכי אהבתה. זוהרה מנסחת "כתב-אמנה": "מתוך החלטה צלולה וחופשית ובאהבה רבה [...] אני מצהירה בזה על הסכמתי [...] להתחתן עם שמוליק ק [...] ועל כך באתי על החתום" (עמ' 159). אקטיבית, חותמת כמוסמכת לדבר – נוקטת עמדה ברורה לגבי חייה ומסלולם. זהו הסכם של שוויון, אהבה ונאמנות, החלטה מוסכמת. תוכניות משותפות, הכנות, לימודים ושיתופיות מאפיינים את קשרם של זוהרה ושמוליק.

היא מתאפיינת כ"מתעוררת לחיים בכל ויכוח, בלהט רב הגנה על דעותיה ולא השתכנעה בנקל. שמוליק שהיה עצור יותר, התבונן בה בדברה. היה בה כוח רב, וכושר דיבור משכנע" (עמ' 168). זוהרה מוצגת בדעתנות המאפיינת אותה, ברצונה לשאת ולתת, לתרום מחלקה בשיח ובמעשה, ויתרה מזאת, שמוליק אוהב את יופייה הפנימי הניחן ב"מחשבה מעמיקה, רצון רב ללמוד ולרדת לעומקם של דברים" (עמ' 168). זוהרה המתפקדת כמפקדת כיתה, מסוגלת לרוץ ומתגברת על הקשיים, ובד בבד מתוארת כיושבת אוהל, הסורגת לקול צלילי הרדיו. כך בהרמוניה משתלבים להם קווי המתאר של פיקודיות מחד גיסא, וביתיות מאידך גיסא.

המפגשים עם אביו של שמוליק מלמדים על דעתנותה של זוהרה. היא: "קראה כמעט את כל הספרות העברית החדשה, ורוב הספרות המתורגמת. פתוחה הייתה למדע, ומתעניינת באמנות" (עמ' 179).

מאז מותו של שמוליק חל בזוהרה תהליך של התכנסות פנימה "היא השתנתה מאוד. שקטה הייתה, עצורה, מכוונת בתוך עצמה ומסוגרת. היא לא קשרה קשרים של ממש אף עם אחד מן הנאספים כאן" (עמ' 212). התהליך מועצם דרך חוסר העניין שהיא מגלה ביחס לעצמה, לסובב אותה ואפילו למדינתה "לא היה בה כל רצון לחזור לארץ" (עמ' 213). נקודת המפנה הנוספת מסתמנת ברצונה העז להתקבל לקורס טיס ולחזור למולדת בעת המלחמה¹⁹. המחשבה על כך גורמת לה להנאה, לתאוה מחדשת לחיים.

מאיר חזן מתייחס לרצון הנשים שלא להידחק לשוליים החברתיים, בעת שאיום התדפק על בתיהן בתקריות הדמים באפריל 1936. נשות קיבוץ עין-חרוד משתתפות בשמירה ובהגנה על הבתים (חזן, 2011, עמ' 63-64). משפחתה של זוהרה מגיבה באופן מסורתי-נורמטיבי ומנסים להניא אותה ממחשבותיה אלו. זוהרה מבינה לחרדתה של אימה, גם אביה לא מצליח לשכנעה. היא הבינה ללבם, אך "החלטה כבר נפלה" (עמ' 216). זוהרה אכן מתקבלת לקורס ועוזבת את לימודיה. החשש המקנן בלב ההורים מתואר כייאוש שלה מהחיים ואולי רצון להתאחד עם שמוליק.

הטיסות בעבור זוהרה מתוארות כמזינות אותה בכוח מחדש ובמרץ לפעילות. זוהרה מטיסה מטוס בעצמה, ללא מדריך ומהרהרת כל העת בשמוליק ובתגובותיו. גם שנה לאחר מותו היא נמנעת מכל קשר, למרות געגועיה כבחורה צעירה למגע ולאהבה. טיסתה הראשונה מתוארת דרך רצונה העז להנחית את המטוס בשלום, חרף הבלבול ואובדן הדרך. היא לא מאבדת עשתונות ובאין לה על מי לסמוך, היא מקבלת החלטות ונוהגת באומץ (עמ' 225). באמנון היא מוצאת אוזן קשבת, תחושה של הגנה – שוב, זוהרה האמיצה, הטייסת, קרת הרוח ולצד זה, ולא מנגד, קיים בה הרצון למחסה ולהגנה בזרועות גבר – הפעם בדמות אמנון.

19 מלחמת תש"ח הייתה המאורע אשר קבע את דמותה ואת גורלה של המדינה. ראו: יהושע בן-אריה (עורך), **מלחמת העצמאות**, כרך עשירי, ירושלים: בן-צבי, 1983, עמ' 7-10; על "דרך בורמה" המוזכרת בספר, ראו: אביעזר גולן, **מלחמת העצמאות**, תל-אביב: מוזס, 1978, עמ' 112-115.

הפרק האחרון בספר נקרא "לאהוב עד מוות", זוהרה מתוארת כמתחזקת בגופה ובנפש: "השליטה בציפור-המתכת חישלה את רוחה והביאה בה תחושת עוצמה ובטחון" (עמ' 227). היא למדה לחיות עם כאב המוות וכעת אפילו הגיעה לתובנה כי "את מה שאבד לא ניתן להשיב" (שם). זוהרה מתוארת בזמן הלחימה כמסייעת ככל אשר ביכולתה, עשייה הממלאת אותה ברגש של סיפוק עצמי ואפילו מידה של גאווה. חרף רגשות עזים של כאב וצער, לנוכח מותו של אבנר, אין היא מניחה לעצמה לדאוב בזמן מלחמה: "היה עליה לשוב ולטוס. לשוב ולפעול" (שם). זוהרה נאלצת לדחוק לקרן זוית את רגשותיה ולמלא את ייעודה כלוחמת. בגיל עשרים ואחת, מתוארת זוהרת שבורת הלב, בוגרת ולא מצפה, מייחלת או מקווה. הביקור בבית הוריה מעיד על ריחוקה והסתגרותה "תחושה נוראה של פחד הניתוק והעזיבה אחז בה" (עמ' 239). רגש זה מתייחס לאמה שחשה רגש מעיק ועוצר נשימה של ניתוק כרמו מטרים לבאות. מסירות, דאגה, רגשנות וכאב – קריאה לאהבה, לצד זוהרה המפקדת, הטייסת והלוחמת, המהרהרת לפתע בסופה המתקרב "האם עכשיו יבוא תורה?" (עמ' 242).

בסיום הספר מתוארת טיסתה האחרונה במטוס ישן ורעוע המוביל אותה לתהומות ואל מקום שאין ממנו חזרה, כאילו ניבאה את גורלה ונפרדה כמה רגעים קודם ממשפחתה, ממכריה ואהוביה. מילותיה האחרונות כמו מתארות את הסיום של איחוד הלבבות, של המזור והמרגוע במוות עד כדי שימוש ביסוד ההזרה "שמוליק [...] אני באה אליך [...] דממת מוות" (עמ' 245).

ג. דברי סיכום

מחקר זה מתחקה אחר שלוש נשים שהתעצבו במגע כתיבתה של סופרת הילדים והנוער, דבורה עומר. עיון וקריאה של היצירות הנדונות מעלה אפיון בשני קולות עיקריים: הדמות הרומנטית-הנשית שישותה מתמלאת בנוכחות הגברית היציבה והחסונה, וכהשלמה לה – דמותה של אותה נערה-אישה כדמות דעתנית ולוחמנית. הרושם הוא כי דבורה עומר מבקשת ליצור תצרף תכונתי של נשיות ולוחמנות, רכות ואומץ לב, ראייה נשית לצד עשייה שיש בה מן ההישרדות והלוחמה, הצבת יעדים ואתגרים מתוך מגמה מובהקת להצליח בפן הפרסונלי ולסייע ולתרום בפן החברתי-לאומי.

ארגון הדיון ביצירות ביקש לחשוף עשייה נשית היסטורית שיש בה מרוח הלחימה והפעולה למען המדינה, ההצלה היהודית ותקומת המדינה. רבים הסיפורים המגוללים בשבח ההירואיקה הגברית, הצבר החסון שלחם למען תקומת המדינה, אך כאן דווקא נבחר הנרטיב הנשי. סיפור המספר את סיפורה של גיבורה, על התמימות והחן שובי הלב, העדינות והדאגה לאחר לצד הרצון העילאי לתרום, לסייע, כשילוב ומיזוג הבורא את הדמות הנשית המורכבת. שוב אין מטפלים בדמות חד-ממדית, פלקטית נעדרת יוזמה ועשייה אלא בנערה-אישה שאינה זונחת את נשיותה אך מחברת אליה את האקטיביות והדעתנות. היצירות בכללותן מבקשות להאיר את הזהות הנשית והלוחמנית. לא אחת נדמה כי הגיבורות ממשיכות בעשייתן הרומנטית הקלאסית, אך בד בבד מפעם הרצון להנציח ולתעד את עשייתן ההרואית המבשילה להגדרת האישה כ"דמות לוחמת ללא חת". להדגיש את עוצמת

אישיותן היוצאת כנגד מוסכמות משפחתיות וחברתיות, והסוללת את דרכן להצלה, ללחימה לטובת הכלל, גם במחיר אובדן החיים.

אסיים בציטוט מתוך ספרה של גיל הראבן, **אגדה חדשה** (1994):

"רוזמרין, ככה לא מתנהגות נסיכות" התכעסה המלכה, אך רוזמרין לא רצתה לשמוע איך צריכות נסיכות להתנהג. היא רצתה לרכוב על סוס בשדות, היא רצתה להתאמן עם שומרים, בשימושי חרב, היא רצתה שיקרו לה הרפתקאות" (עמ' 2)²⁰.

בדמויות הללו שנבחנו, ראינו שבירה של יסוד הקורבן הפסיבי ונוכחנו בתהליך עיצובה של האישה החדשה – האחרת.

ד. ביבליוגרפיה

אלבוים-דרור, רחל (2001). "האישה הציונית האידיאלית". בתוך: יעל עצמון (עורכת). **התשמע קולי?** ירושלים: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 95-115.

אלקד-להמן, אילנה (2006). **הקסם שבקשר – אינטרטקסט, קריאה ופיתוח חשיבה**. תל-אביב: מכון מופ"ת. בן-אריה, יהושע (1983). **מלחמת העצמאות**. כרך עשירי. ירושלים: בן-צבי.

בן-ארצי, יוסי (2000). "האישה בראשית ההתיישבות בארץ ישראל (1882-1914)". בתוך: יעל עצמון (עורכת). **אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות**. ירושלים: מרכז שזר לתולדות ישראל, עמ' 309-324.

בן-עמי, פיינגולד (1989). **השואה בדרמה העברית**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. ברלוביץ, יפה (תשע"א). "על צומתי מפגשים בין נשים בראשית היישוב (1878-1918)". בתוך: מרגלית שילה וגדעון כ"ץ (עורכים). **מגדר בישראל**. ירושלים: מכון בן-גוריון, עמ' 369-408.

ברנשטיין, דבורה (1987). **אישה בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד. גבע, שרון (2010). **אל האחות הלא ידועה**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

גוטמן, ישראל. קרמיש, יוסף. שחם, ישראל (1993). **יומן ורשימות מתקופת המלחמה**. ירושלים: יד ושם.

גוטרמן, בלה (2011). **צביה האחת**. תל-אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד והמכון הבינלאומי לחקר השואה ב"יד ושם". גולן, אביעזר (1978). **מלחמת העצמאות**. תל-אביב: מוזס.

דור, דני (תשס"ג). **גיבורים ונואשים – 60 שנה למרד גטו וארשה**. תל-אביב: קוראים.

הסתדרות העובדים העברים הכללית בארץ ישראל. (תר"ץ). **דברי פועלות-מאסף**. תל-אביב: מועצת הפועלות.

20 ראו: גיל הראבן, **אגדה חדשה**, תל אביב: עם עובד, 1994 .

זיו, אבנר (1986). **הומור יהודי**. תל-אביב: פפירוס.

חזן מאיר (2011). "מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה". בתוך: **מגדר בישראל** (עורכים: מרגלית שילה וגדעון כ"ץ). ירושלים: מכון בן-גוריון, 2011, עמ' 50-81.

יוסוב-שלום, מירי (2015). "משנתו החינוכית והספרותית של יאנוש קורצ'אק – עינים ברומן החניכה וההתבגרות 'המלך מתיא הראשון'", **חמדעת**, גיליון ח', עמ' 102-111.

כהן, אדיר (1994). "לספר את חיך", **כן: כתב נפש**, גיליון 1-2, עמ' 2-14.

כהן, אדיר (1994). **חיים בצחוק: הומור-תראפיה הלכה למעשה**. תל-אביב: אמציה.

כהן, אדיר (2005). **אלף הפנים של האני: הסיפור האישי כמסע ספרותי-טיפולי**. חיפה: למפגש.

כהן, טובה (2009). "הכותבות העבריות הראשונות", **עיתון 77**, גיליון 341-342, עמ' 139-141.

לובין, אורלי (2003). **אשה קוראת אשה**. חיפה ותל-אביב: אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן.

לישנסקי, יוסף (1977). **איש ניל"**. תל-אביב: הדר.

סיקסו, הלן (2006). "צחוקה של המדוזה". בתוך: דלית באום, סילביה פוגל-ביז'אווי, יפה ברלוביץ, דלילה אמיר, רונה ברייר-גארב, דבורה גריינימן, שרון הלוי ודינה חרובי (עורכות). **ללמוד פמיניזם: מקראה**. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 134-153.

עופר, דליה (1998). "מה ועד כמה לזכור מן השואה". בתוך: א' שפירא (עורכת). **עצמאות – 50 השנים הראשונות**. ירושלים: מרכז זלמן שזר, עמ' 171-193.

פרייליך, מירי (תשע"ד). **הפרטיזנית: סיפור חייה של ויטקה קובנר**. תל-אביב: רסלינג.

פרנקל, ויקטור (1970). **האדם מחפש משמעות**. תל-אביב: דביר.

צוקרמן, יצחק (תשמ"ה). **בנטו ובמרד**. תל-אביב: בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד.

קמיר, אורית (2011). "זיכרון קולקטיבי, משפט ואין נשים: איך אפשר לזכור נשים במשפט בין עמלק ליפי הבלורית והתואר", **ישראל**, 18-19, עמ' 183-212.

רנן, יעל (2001). **אלות וגיבורים**. תל-אביב: עם עובד וספרית אפיקים.

שפירא, אניטה (1997). "השואה: זיכרון פרטי וזיכרון ציבורי". **זמנים**, גיליון 57, עמ' 4-13.

מאגרי מידע:

<http://www.antinaziresistance.org/>

<http://www.benyehuda.org>

<http://lib.cet.ac.il/>

<http://www.ynet.co.il/>

